

DARS JARAYONLARINI TASHKIL ETISHDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA SAMARADORLIGINI TA'MINLASH

Normurodova Bibinor

*Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrası
Dotsent v.b.*

Annotatsiya: Hozirgi kunda boshlang'ich maktab ta'limini integratsiya qilish haqida ko'p gapirilmogda. Bu tushuncha kichik maktab o'quvchisi atrofidagi olamni bir butunligicha qabul qilish, uning uchun tabiatshunoslik, rustili, musiqa va boshqa o'quv fanlari nomi emas, balki atrofidagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli-tumanligining qiziqarliligi bilan harakterlanadi. Bolalarning tabiat va kundalik hayotdagi barcha narsalarning bog'liqligini ko'rishga o'rgatish kerakligini o'qituvchi sezadi, biladi. Shunday ekan, ta'lim integratsiyasi hozirgi zamon talabiga javob beradimi, uni qanday tashkil etish kerak kabi savollar dolzarb ahamiyat kasb etmogda.

Ka'lit so'zlari: obyekt, ta'lim tizimi, ta'lim poydevori, prinsip, reja, yangi tip, predmet, dialektik, modernizatsiyalash, element.

Ta'lim asosida jamiyat rivojlanishining ob'yektiv ehtiyojlari turadi. Ta'lim insonning mehnat olamiga samaraliroq kirishini, jamiyat hayotiga qo'shilishini ta'minlaydi. Mustaqillikka erishib, erkin bozor munosabatlari asosida demokratik huquqiy davlat sifatida shakllanish yo'liga o'tgan O'zbekistonda hozirgi bosqichda Xalq ta'limi tizimiga, pedagogika faniga, yosh avlodda mustaqillik va faollikni, ishbilarmonlik va tadbirkorlikni shakllantirishga jiddiy e'tibor berilmogda.

Ta'lim jarayon bo'lib, u natija va tizimdir. Ta'lim jarayon sifatida bilimlar, ko'nikma va malakalarning ma'lum yig'indisini, faoliyat va munosabatlarning tegishli tajribasini o'zlashtirishga qaratilgan maxsus ishlarining tashkil qilinishidir. Ta'lim natija sifatida bilimlarni, faoliyat va munosabatlar tajribasini o'zlashtirishda erishilgan darajadir. Ta'lim tizim sifatida davlat muassasalari va boshqarish organlarining majmuasi bo'lib, ular doirasida insonni tarbiyalash jarayoni amalga oshiriladi. Shu tariqa, ta'lim doimo bir yo'la tarbiyalash jarayonini ham, o'qitish jarayonini ham ifodalaydi. Yosh avlod haqida gap borar ekan, shaxsning kamol topishi, o'z mavqeyini anglash va o'zini ko'rsatish masalalari birinchi o'rinda turadi. Bu masalalar butun jamiyat va maxsus yaratilgan ijtimoiy institutlar va insonning o'zi tomonidan tasodifiy ravishda ham, maqsadga muvofiq yo'sinda ham hal qilinishi mumkin. Ta'lim tizimida shaxsning ijtimoiylashuvi, kasbni egallashi va moslashuvi jarayonlarini maqsadga muvofiq tarzda boshqarishga ham da'vat etilgan. Bugungi kunda har bir xalqning faqat o'z milliy madaniyati asosida o'qishi va tarbiyalanishi yetarli emasligi, u jahon madaniyati boyliklarini ham anglashi zarurligi to'g'risidagi fikrlar tasdiqlanmogda. Bilimdon kishilarni tarbiyalashdek an'anaviy vazifa o'rniga atroflicha fikr yuritadigan ijodkor kishilarni kamolga yetkazish vazifasi olg'a surilmogda. Ilgari ma'lumotlilik darajasi o'rganilgan qoidalar, taxlil qilingan asarlar, yodlangan she'rlarning soni va bir xil masalalarni yechish ko'nikmasi bilan belgilangan bo'lsa, hozirgi kunda bu daraja miqyosi kengaydi. Eng muhim masalalarni qo'ya bilish har qanday ishga ijodiy yondashish kabi xislatlar ma'lumotlilik darajasini ko'rsatadi. Ta'lim insonni bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasligi, balki uni shaxs sifatida kamol toptirishi va takomillashtirishi ham kerak. Boshqacha aytganda, jamiyatda ta'limni insonparvarlashtirish g'oyalari tobora keng yoyilmogda. Shubhasizki, jamiyat va maktabni insonparvarlashtirish muammosi ta'limning og'zaki axborot usulini unumli, yaratuvchilik usuliga aylantirish bilangina hal bo'lmaydi. Mazkur jarayonning eng muhim yo'nalishi ta'lim mazmunini insonparvar qilishdir. Bu tadbir, birinchidan, shaxsda madaniyatni shakllantirishda fanlarning rolini oshirishdan, xalq milliy madaniyatining barqaror boyliklarini tushunishdan, ikkinchidan, tabiiyilmiy va texnika fanlarini ekologik hamda ijtimoiy ahamiyatli jihatlar bilan boyitishdan iboratdir. Ta'limni insonparvarlashtirishning eng zarur tomonlaridan biri

maktab o'quvchilarga faqat malum hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda yordam berib qolmay, balki ularni madaniyati, uning boyliklari va xilma-xilligiga jalb etishi kerak. Hozir o'zbek maktabining milliy xarakteri muammosi g'oyat jiddiydir.

Barcha maktab fanlarida beriladigan ta'limning mazmuni davlat hujjatlarida, o'quv rejasida, o'quv dasturlari va darsliklarida aks etgan. Ana shu hujjatlar respublikadagi barcha maktablar uchun majburiydir.

O'quv rejas. Maktabning o'quv rejasida maktabda o'rgatish uchun tanlangan o'quv predmetlarini, ularning ta'lim olish yo'llari bo'yicha taqsimlanishini, har bir predmetga ajratilgan soatlar miqdorini va shu soatlarning haftalarga bo'linishini belgilaydi. O'quv rejalari xalq ta'limi vazirligi tomonidan tuziladi va tasdiqlanadi hamda respublikadagi barcha maktablar uchun majburiy hisoblanadi. O'quv rejasini tuzishga predmetli o'qitish prinsipi asos bo'ladi. O'quv rejasida ta'limning mazmunini belgilaydigan eng muhim hujjat bo'lib, unda mazkur o'quv yurtida o'rganiladigan o'quv predmetlarining tarkibi, ularning o'quv yillari va haftalari bo'yicha taqsimlanishi hamda har bir o'quv predmeti uchun ajratilgan vaqtlar miqdori ana shularga muvofiq ifodalanadi. O'quv rejasida ta'lim mazmunining qabul qilingan u yoki bu nazariy konsepsiyasini normativ yo'sinda va yaxlit holda aks ettiradigan asosiy hujjatdir. Ta'limning mazmunini ifodalovchi hujjat sifatidagi o'quv rejasida ijtimoiy buyurtmaning pedagogik talqini natijasida tarkib topgan ta'lim mazmunining ifodasiga bevosita bog'liq bo'ladi. O'quv rejasiga mazkur yoshdagi o'quvchilarga mos predmetlar tegishli hajmda kiritiladi va ular o'quvchilarning har tomonlama muvaffaqiyatli kamol topishiga yordam berishi ko'zlanadi. Har bir predmet uchun o'quv soatlarining miqdorini belgilashda, birinchidan, predmetning ta'lim tizimidagi roli va ahamiyati, ikkinchidan, mazkur predmet bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv materialining hajmi, uchinchidan, u yoki bu predmetni o'rganishning didaktik xususiyatlari e'tiborga olinadi.

O'quv rejasining tushuntirish xatida ikkita qoida yoritiladi: o'quv rejasining tuzilishi prinsiplari ta'lim mazmunining tarkibi va strukturasiga ta'sir etadigan, uni to'g'riylaydigan omillardan biri sifatida ifodalanadi; ta'lim mazmunining, ta'lim konsepsiyasini aks ettiradigan hujjat sifatidagi o'quv rejasining vazifalarini kengaytirib turib, rejada va o'quv dasturlarida ta'lim mazmunining tarkibi va tuzilishini to'liq yoritib bo'lmaydi. O'quv rejasida o'quv predmetlarining yaxlit kontegratsiyalangan tizimi ikki marta: maktabdagi ta'limning dastlabki va oxirgi pog'onalarida, o'qitishning boshlang'ich va yakunlovchi bosqichlarida ifodalanadi. Maktabning o'rta zvenosida predmetlarni tabaqali o'rganish asosiy o'rin oladi. Ta'limning boshlang'ich bosqichida integratsiyalangan kurslar kiritilishining sababi bolalarda yaqqol tabaqalangan kurslarga qiziqish bo'lmasligi, ya'ni ana shu davrda ular dunyoni yaxlit bilishi va idrok etishidir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchini bilimlarni o'zlashtirish jarayonining o'zi qiziqtiradi. Predmetni bilishga qiziqish aqliy faoliyatning murakkab shakllari rivojlanishiga va keyinchalik predmetlarning tavsiflanishiga bog'liq holda vujudga keladi. Amaliyotdan ko'rinadiki, yangi tipdagi maktablarni yaratish, ta'lim mazmunidan ortiqcha mafkuraviylashtirish va cheklashlarni chiqarib tashlash orqali ta'limdagi qoliqlarning barham topishi ancha tezlashmoqda. Lekin ta'lim jarayonining o'zini qayta qurish, o'qituvchi bilan o'quvchilar munosabatining uslublarini o'zgartirish natijalari yaxshi sezilmayotir.

Maktablarda ta'limning mazmunini yangilash borasidagi tadbirlar va yechimlar orasidagi o'rta maktab o'quv materiallarini quyi sinflarga oddiygina ko'chirish bilan o'quvchilarning qobiliyatini tezroq rivojlantirishga, ta'limning sifatini oshirishga intilishlar ham uchramoqda. Bunday materiallar esa bolalar o'zlashtirishining psixologik xususiyatlariga ham, quyi sinfdagi o'qitish metodlariga ham to'g'ri kelmaydi. Shunga ko'ra, mazkur tadbir ortiqcha so'zlarni kiritish, axborotlarni ko'paytirish bilan ta'limning mazmunini murakkablashtiradi va hajmini oshiradi, bolaning xotirasi cheksiz bo'lsa-da, uning uchun o'quv mashg'ulotini qiyinlashtiradi, xolos. Insonparvar munosabatni barpo etish qadriyatlarining o'zgarishini talab qiladi. Endilikda boshlang'ich ta'limda bilimlarning tayyor shakllarini o'zlashtirish va, asosan, faoliyatning qayta tiklash turlaridan foydalanish emas, balki bola faoliyatining bilim olish jarayoniga bog'liq izlanish turlarini faollashtirish kerak. Psixologlarning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, ta'lim ana shu yo'sinda qayta qurilsa, bola to'liq kamol topish subyektiga aylanadi. Shunda u faqat qayta tiklash va to'ldirish lozim bo'lgan bilimlar bilan ta'minlanadigan pedagogik ta'sir ko'rsatish obyekti

hisoblanmaydi. Bola faoliyatining jamoaga taqsimlangan shakllarida yoki o'qituvchi bilan birga ishlashda mustaqil bilim olish jarayoniga faol kirishadi va o'zining ijodiy qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xususan, mustaqil bilim olish jarayonidagi faol izlanish ishlarida, hatto qiyinchiliklarga duch kelinsa ham, bolaning sog'ligiga ijobiy ta'sir etadi. Shifokorlar va psixologlarning tasdiqlashicha, bolalar faolligining ro'yobga chiqmasligi ularga yomon ta'sir ko'rsatishi, intizomsizlikni, huquq buzish hollarini vujudga keltirishi, bolalarni „yuqoriga“ emas, balki „pastga“ yetaklashi mumkin. Ta'lim mazmunini qayta qurishning butun murakkabligi shundaki, bolalarni kamol toptirish talabi ularning ijodiy ishlashini kuchaytiradigan metodlarni faol qo'llashga olib boradi, ko'nikma va malakalarni shakllantirish zarurligi esa tafakkurning reproduktiv komponentlaridan voz kechishga yo'l qo'ymaydi. Bunda ularni oqilona birlashtirish, tafakkurning samarali va reproduktiv komponentlari shakllanishining dialektik birligiga erishish, ayrim tadqiqotchilar taklif qilayotganidek, reproduktiv komponentlarni inkor qilmaslikkerak.

Jamiyat uchun nihoyatda zarur alternativ maktablarga bolalarning yaxshi o'sgan va tayyorlangan sara qismi yig'ilayotgan, qolgan barcha bolalarni o'qitish odatdagi maktablarga yuklanayotgani sababli insonparvar pedagogika g'oyalarini amalga oshirish yo'lga kirgan ommaviy maktabning vazifasi juda murakkablashmoqda. Tabiiyki, bunday maktablarda ham bolalarga malum bilimlar doirasida axborotlar berish va juz'iy ko'nikmalarni singdirish bilan cheklanish mumkin emas: ularni imkoni boricha yuqori darajada kamol toptirish kerak. *Dastur*. O'quv dasturlari DTSga asoslanib tuziladigan davlat hujjati bo'lib, unda ma'lum bir o'quv fani bo'yicha o'qitiladigan bilim hajmi va ta'lim mazmuni ifodalanadi. O'quv dasturi asosan 3 qismdan iborat etib tuziladi:

Birinchi bo'lim uqtirish xatidir. Bu qismda fanni o'qitishning maqsad va vazifalari, yo'nalishlari, dasturdan foydalanish tartibiga oid metodik maslahatlar beriladi. *Ikkinchi bo'limda* o'quv fanining asosiy mazmuni o'rganiladigan nazariy va amaliy materiallar, ular o'rtasidagi aloqadorlik, mavzular bo'yicha o'rganiladigan bilimlar ko'lami va o'quvchida hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar majmui ko'rsatiladi. Dasturdagi mavzular ta'lim standarti bo'yicha o'quvchilar bilimining zaruriy va yetarli bilim darajasini o'z ichiga olmag'i lozim. *Uchinchi bo'limda* o'quvchilar qo'shimcha ravishda o'rganishlari lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati beriladi. *O'quv dasturi quyidagi prinsiplar asosida tuziladi:* 1. *Dasturning ilmiyligi prinsipi.* Dasturga obektiv reallikni (voqelikni) aniq, to'g'ri va haqqoniy aks ettirgan, ilmiy jihatdan tekshirilgan ishonchli materiallar kiritiladi. Ma'lumki, hozirgi kunimizda fan va texnika tobora rivojlanib bormoqda. Fanga oid yangi ma'lumotlar va masalalar kirishi bilan o'quv dasturidagi ayrim eskirgan masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

2. *Dasturning qat'iylik prinsipi.* O'quv dasturlari jamiyatimiz taraqqiyotining har bir bosqichida fan, texnika, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy munosabatlar sohasida erishilgan darajasini aks ettirishi lozim. Hamma o'quv fanlariga oid dasturlarning bir necha yillar mobaynida qat'iy bo'lishiga erishish shu fan bo'yicha qat'iy darsliklar ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

3. *Nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi.* Ilmiy bilimlarni puxta egallash va o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish uchun o'quvchilarga beriladigan nazariy tushunchalar ijtimoiy qurilish amaliyotiga bog'lab, aniq hayotiy misollar bilan: mashqlar, tajribalar ko'rsatib, xulosalar chiqarish kabilar bilan bog'lanishi lozim. Bu o'quvchining ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Dasturning asosiy vazifasi - o'quv predmetining mazmunini ifodalashdir. Unda kursning sinflarga, qismlarga, mavzularga bo'linishi, ularni o'rganish tartibi, soatlar turi ko'rsatiladi. Hatto, dasturdagi masalalar ro'yxati ham undagi boshqa bo'limlarning mazmunidan tashqari, prosessual yo'nalishi ham mavjudligidan dalolat beradi. Shunday qilib, dastur ikkita vazifani bajaradi: ta'limning mazmunini o'quv predmeti doirasida aks ettiradi va predmet uchun muayyan normativ sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, u darslikka o'tishni tayyorlaydi va uning mualliflari faoliyati uchun yo'llanma hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2005-2009 yillarga mo'ljallangan umumta'lim maktablarini takomillashtirish davlat dasturining qabul qilinishi. Prezidentimiz rahnamoligida O'zbekiston kelajagini yaratadigan yoshlarning o'zlarini qiziqtirgan kasb-hunarlarini

o'rganishlari uchun barpo etilgan bu o'quv yurtlarida o'qish muddati 3 yilga mo'ljallangan. O'quv muassasalaridagi ta'lim jarayoni mazmuni, shakllari va metodikasi davr talablaridan orqada qolgan bo'lib, milliy dastur asosida takomillashtirishni talab etmoqda. Bu esa, ayniqsa, pedagogik yo'nalishdagi o'qish va o'qitish metodikasi, mutaxassisliklarni tayyorlash texnologiyasiga ajratilgan maxsus fanlarining har birining o'quv metodik majmuasini yaratish, mazkur fanlarning mazmunini integratsiyalashuviga e'tibor berilishi o'quvchilar va mazkur fanlardan o'qituvchilar foydalanadigan darsliklar, o'quv qo'llanmalari, didaktik materiallar to'plamlari va ularning tizimini ishlab chiqish, samarali shakllarini tanlab olish ancha murakkab va yetarlicha diqqat-e'tibor talab etadigan, uzoq muddatga cho'ziladigan mashaqqatli ishdir. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam berdi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. O'quvchilarda dialektik tarzda fikrlash ko'nikmalar shakllandi. SHu bilan bir qatorda, o'quv fanlariga oid bilim va qiziqishlarini rivojlantirishning muhim shartidir. O'quv materealini mavzular bo'yicha tahlil etish yo'li bilan turli o'quv predmetlarini qaysi mavzulari bir-biri bilan aloqadorligi yuzaki ravishda aniqlansa, tarkibiy tahlil etish orqali o'quv materealining tashkil etuvchi tushunchalari, dalillari, qonuniyatlari, hukm, xulosalari, tasavvurlari orasidagi aloqadorlik o'rnatildi. Fanlararo aloqadorlikning qanday shaklda qayd etilishi undan foydalanuvchining imkoniyatlariga bog'liq. Fanlararo aloqadorlikni amalga joriy etish quyidagi muhim bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin. Maqsad qo'yib, fanlararo aloqadorlikning mohiyati, amalga oshirish ketma-ketligi va ko'lamini aniqlab olish. Mashg'ulotlar davomida fanlararo aloqadorlikni bevosita amalga oshirish. Ko'zlangan maqsad bilan olingan natijani qiyoslab, xulosa chiqarish va istiqbol rejalarini tuzish. Fanlararo aloqadorlikni ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiruvchi omil nuqtai nazaridan qarab uning tuzilmasi quyidagilarni o'ziga qamrab olishi zarurligini ko'rsatib o'tadilar: - maxsus ilmiy axborotlar; - fanning bilish yo'llarini o'zida ifodalovchi metodologik, falsafiy printsiplar, fan tili, ilmiy nazariyalar; - g'oyaviy bilimlar

Ta'lim mazmunini modernizatsiyalashda uning uzviyligini ta'minlash asosiy omillardan biri hisoblanadi. Uzviylik ta'limda muayyan o'quv fanini o'rganishning turli bosqichlarida uning qismlari orasidagi zaruriy bog'lanish va munosabatlarini to'g'ri o'rnatib bilishdan iborat. Uzviylik deganda o'quv materialining ketma-ketligi, tizimli qilib joylashtirganligi, avval o'zlashtirilgan bilimlarga tayanish, o'quv materialining kelajakda qo'llanilishi, o'quv-tarbiyaviy ish bosqichlarining davomiyligi tushuniladi. Darsliklardagi mavzulararo uzviylik o'quv materialini bilan o'qitish usullarining uzviy birligida namoyon bo'lishi lozim, uzviylik ularga bog'liq, biroq u nisbatan mustaqillikka ham ega bo'lib, o'quv materialini bilan o'qitish usullarining uzviy birligida namoyon bo'lishi lozim, uzviylik ularga bog'liq, biroq u nisbatan mustaqillikka ham ega bo'lib, o'quv materialini va o'qitish usullarining takomillashtirilishiga ta'sir ko'rsatadi. Uzviylik usullari va shakllari ushbu vazifalarga ega; o'qitishda uzviylikning asosiy elementlari birligi, o'zaro aloqasi va bir birini - taqozo etishini ta'minlash; uzviylikning boshqa maxsus tamoyillar bilan usul va shakllarda o'zaro aloqasini ta'minlash;

Ko'rinib turibdiki, birinchi vazifa o'qitishda uzviylikning barcha asosiy elementlarini yaxlit birlikka, tizimga birlashtirishga, ikkinchi vazifa didaktikaning boshqa tamoyillari bilan o'zaro aloqadorlikka, uchunchi vazifa o'qitish usul va shakllarini oqilona tanlashga qaratilgan bo'lib, to'rtinchi vazifa bilimlar umumlashmasini ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni o'quv faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanib, mazkur jarayonga ham integratsiya jarayonini tatbiq etish yetuk mutaxassis sifatida tayyorlanishi nazarda tutilgan talabalarning barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishishlari uchun sharoit yaratilishini ta'minlaydi. Biroq bunday sharoitning vujudga kelishi ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy sub'ekti va rahbari bo'lgan o'qituvchilarning integratsiya jarayoni mohiyatini anglash, ulardan pedagogik faoliyatni amalga oshirishda samarali foydalanish borasidagi ko'nikmalarni hosil qilish lozim. Fanlararo aloqadorlik printsiplarga amal qilish ta'lim tarbiya sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, predmetlararo aloqadorlik o'rganilayotgan ob'ektni har tomonlama chuqur

o'rganishni ta'minlaydi. U pedagogikada uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va integrativ aloqadorlik darajalarida talqin etiladi.

Uzviylik – o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni asta sekinlik bilan kengayib, chuqurlashib, mukammaallashib borishini ko'zda tutadi.

Fanlararo aloqadorlik – o'zining mohiyatiga ko'ra keng tushuncha bo'lib, o'rganilayotgani ob'ektning turli jihatlarini. Xususiyatlarini har tomonlama ochib berilishini nazarda tutadi.

O'zaro aloqadorlik –mohiyatiga ko'ra ikki o'quv predmetlari orasidagi aloqadorlikni ya'ni birinchi o'quv fani bo'yicha o'zlashtirilgan bilim va ish– harakat usullarini ikkinchisida qo'llashni va aksincha qo'llanishini ifodalaydi.

Integrativ aloqadorlik esa nisbatan yuqori darajali aloqadorlik bo'lib, avval zikr etilganlaridan o'quv dasturiga maqsadga muvofiq kiritilganligi bilan farq qiladi va albatta uni ta'minlashni talab etadi. Natijada ob'ekt haqida tizimli mukammal bilim, ish harakat usullari shakllanishiga imkon yaratadi. Fanlararo aloqadorlik o'rnatish uchun o'quv materialini mazmuni va mantiqan, psixologik. Didaktik, metodik va boshqa jihatlardan tahlil etiladi. Pedagogik amaliyotda o'quv materialini mavzular bo'yicha va tarkibiy tahlil etish usullaridan keng foydalaniladi. O'quv materialini mavzular bo'yicha tahlil etish yo'li bilan turli o'quv predmetlarini qaysi mavzulari bir – biri bilan aloqadorligi yuzaki ravishda aniqlansa, tarkibiy tahlil etish orqali o'quv materialining tashkil etuvchi tushunchalari, dalillari, qonuniyatlari, hukm xulosalari, tasavvurlari orasidagi aloqadorlik o'rnatiladi. Aniqlangan predmetlararo aloqadorliklar sxematik jadval, verbal shakllarda qayd etiladi. Fanlararo aloqadorlikning qanday shaklda qayd etilishi undan foydalanuvchining imkoniyatlariga bog'liq. Fanlararo aloqadorlikni amalga joriy etish quyidagi muhim bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin;

Maqsad qo'yib, Fanlararo aloqadorlikning mohiyati, amalga oshirish ketma – ketligi va ketligi va ko'lamini aniqlab olish. Mashg'ulotlar davomida Fanlararo aloqadorlikni bevosita amalga oshirish. Ko'zlangan maqsad bilan olingan natijani qiyoslab, xulosa chiqarish va istiqbol rejalarini tuzish.

Tarbiya jarayoniga integratsiya jarayonini tatbiq etish o'qituvchilarining tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga nisbatan integratsiyalashdan iborat bo'lib, mazkur ishlar mazmunini shakllantirish birqadar murakkab jarayondir. Ta'lim jarayonida talabalarga muayyan o'quv fani to'g'risida ma'lumotlarni berishda vaqt hajmi hat'iy belgilab qo'yilgan, bunday holat o'quv faoliyatini integratsiyalash asosida tashkil etishni birqadar barqarorlashtirishga imkon bersa, tarbiya jarayoniga nisbatan bunga erishish murakkabroqdir. Binobarin, ta'lim jarayonining muayyan bosqichlarida talabalarda bir hator shaxsiy sifatlar shakllantiriladi. Ularni boyitish esa shaxs tarbiyasini uzluksiz davom ettirishni talab qiladi. O'quvchilarga integrallashgan ta'lim berish uchun fanlarni eng muhim g'oyalarini tanlab, ularni o'quvchilarga mos holda tizimlashtirish kerak. Tizimlashgan materiallar boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabaqalashgan holda o'rgatilishini inobatga olish zarur. Integrativ materiallar quyidagi talablarga javob berishi kerak: ya'ni qiziqarli, ilmiy, o'quvchilar yosh xususiyati, psixofiziologiyasiga mos bo'lishi kerak. Integrativ materiallar-oddiy, sodda tilda yozilgan, tushunarli tarzda bayon etilishi zarur. Integrativ material-tarixiy, milliy, umuminsoniy xarakterga ega bo'lishi lozim. Tabiiy fanlarni integratsiyalab o'qitish quyidagicha bo'lishi mumkin:

- 1.Tayanch ta'lim.
- 2.Integratsiyalashgan dars.
- 3.Mavzulararo integratsiya
- 4.Fanlarning ichki integratsiyasi.
- 5.Fanlararo bog'lanishdagi integratsiya
6. Vertikal va gorizontal bog'lanishdagi tabahalashgan fanlararo integratsiya.
7. Modellashgan integratsiya.
8. G'oyalar integratsiyasi (ham vertikal ham gorizontal).

O'quv rejalarini tuzishda o'quvchilarning samarali o'zlashtirishlarini ta'minlash uchun auditoriya mashg'ulotlarini aniq tashkil etishni rejalashtirish bilan bir qatorda, auditoriyadan tashqarida o'tkaziladigan bir qancha o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni tizimli ravishda tashkil etish ham mo'ljallanadi. Chunki o'quv-tarbiyaviy tadbirlar, pedagogik va boshqa amaliyotlar bevosita o'quv-tarbiyaviy jarayonning takomillashishiga, to'laqonli bo'lishiga yordamlashadi. O'quv rejalarini tuzishda bo'lg'usi o'qituvchilar pedagogik mahoratining oshib borishini ta'minlash yetakchi omillardan hisoblanadi, ya'ni bu sohani ta'minlaydigan fanlar guruhini yanada takomillashtirib,

yangilab borish zarur bo'ladi. Chunki pedagogik jarayon, ta'lim-tarbiya jarayoni o'zgaruvchan bo'lib, hamisha yangi pedagogik, axborot, psixologik, metodik texnologiyalar bilan ta'minlab borishni nazarda tutadi. Integratsiyalashgan o'quv kurslarini joriy etish natijasida ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishlari, mustaqil fikr yuritishlari uchun qulay pedagogik muhit vujudga keltiriladi.

O'quvchilarga integrallashgan ta'lim berish uchun fanlarni eng muhim g'oyalarini tanlab, ularni o'quvchilarga mos holda tizimlashtirish kerak.

Tizimlashgan materiallar boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabaqalashgan holda o'rgatilishini inobatga olish zarur. Integrativ materiallar oddiy, sodda tilda yozilgan, tushunarli tarzda bayon etilishi zarur.

Fanlararo aloqadorlik o'rnatish uchun o'quv material mazmuni va mantiqan, psixologik. Didaktik, metodik va boshqa jihatlardan tahlil etiladi. Pedagogik amaliyotda o'quv materialini mavzular bo'yicha va tarkibiy tahlil etish usullaridan keng foydalaniladi. O'quv materialini mavzular bo'yicha tahlil etish yo'li bilan turli o'quv predmetlarini qaysi mavzulari bir – biri bilan aloqadorligi yuzaki ravishda aniqlansa, tarkibiy tahlil etish orqali o'quv materialining tashkil etuvchi tushunchalari, dalillari, qonuniyatlari, hukm xulosalari, tasavvurlari orasidagi aloqadorlik o'rnatiladi.

Boshlang'ich sinflarda o'quv faoliyatini integratsiyalash tizimi ta'lim samaradorligini oshirishning omili sifatida. Biz integratsiyaning mohiyatini aniqlash jarayonida uning filosofik, pedagogik — psixologik va metodik asoslarini aniqlab oldik. Ma'lumki, o'qitish va tarbiya jarayoni bir —biri bilan uzviy bog'liq, lekin inson shaxsining shakllanishida tarbiya ustivor axamiyat kasb etadi. Chunki, tarbiya ta'lim jarayonining barcha majmuini o'z ichiga oladi. Zamonaviy intellektual insonni tarbiyalashda integrativ ta'limning barcha jihatlariga(aqliy, axloqiy, iqtisodiy, mehnat, estetik, gigienik, xuquqiy, jismoniy tarbiya)ni kamrab oladi va ularning o'zaro bog'likligini ta'minlaydi. Integrativ ta'lim jarayonida o'quvchi, olamning yaxlitligini, koinot, tabiat konunlarini, tabiat, jamiyat va insonlarning o'zaro munosabatlari haqida xar tomonlama bilimlarga ega bo'lib kamol topadi. Tabiat go'zalligini xis qila olish, undan zavqlanish, e'zozlash ko'nikmalariga ega bo'ladi. Ta'limning globallashuvi sharoitida fanlararo uzviylikni kengroq qo'llash ayni zaruriyatdir. Fanlararo uzviylik tamoyiliga tayanish ta'lim muassasalari o'quv jarayoni uchun tatbiqiy tus olishi lozim. Fanlararo uzviylik tamoyili turdosh o'quv predmetlararo munosabatlarning murakkab jihatlarini to'liq o'zlashtirilishini ta'minlab, bilimlarning ichki mohiyatiga kirib borishini ta'minlaydi, natijada turli tizimlar ichki aloqadorlik, integrativ yaxlitlik vujudga keladi. O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning amalga oshirilishi ta'lim sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatib: -ta'limni modernizatsiyalash, innovatsion o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi;

Fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi.

Maktabning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda dunyoga yaxlit, o'zaro aloqador bo'lgan birlik sifatida qarashni, uning global muammolari hamda bu muammolar yechimini ko'ra va tushuna bilishni shakllantirishdan iborat. Ta'lim mazmunida inson va uning dunyoga bo'lgan munosabati: "inson va tabiat", "inson va jamiyat", "inson va inson", "inson va texnika", "tabiat-inson-texnika-atrof-muhit" muammosi tobora markaziy o'rin egallamoqda. Tabiatni o'rganuvchi fanlarni bir sinfda bir marta o'rganib bo'lmaydi. Uni bog'cha, maktab, tizimida uzluksiz va uzviylik asosida o'rganmoq zarur. Tabiiy fanlar ta'limi mazmuni inson va tabiat aloqadorligi atrofidagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligi va integratsiyasini aks ettirmog'i lozim, bu esa tabiiy fanlarga oid bilimlarni sifat jihatdan yangi o'zgarishlarga olib keladi. Bu bilimlar o'ziga xos sintez, tabiiy fanlarga oid bilimlar va insonparvar yo'nalishlar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Ularning tafakkurning tizimli va ehtimolli uslubi sifatida tavsiflanishi tabiiy bilimlarning ajralib turadigan xususiyatlari sirasiga kiradi.

Aynan uzviylik asosida tashkil etilgan integratsiya biosferani ilmiy bilish, inson faoliyatini o'rganish, tinchlik uchun kurash bo'yicha global masalalarning yechimini topishda tabiiy fanlarning o'rnini samarali tarzda belgilab berish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaeva Q., Ochilov M., K.Nazarov, S.Fuzailov, N.Bikbaeva «Boshlang'ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari. T.: 1999.
2. R.A.Mavlonova, N.Raxmonqulova "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi" T.: Ili-Ziyo 2009 y.
3. Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb- hunar ta'limi jarayonida fanlararo uzviylikni ta'minlash muammolari respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi Toshkent – 2009 y.
4. «Ta'lim to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi qonuni. Barkamol avlod-O'zbekiston kelajagining poydevori.-T.: 1998.21-b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Boshlang'ich sinf tarbiya va sport to'g'risida» qonuni (Yangi taxrirda). 2000.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «O'zbekistonda Boshlang'ich sinf tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida» qarori. 1999. 27 may.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Sog'lom avlod uchun davlat dasturi». 1997.
8. Mavlonova R., Xoliqberdiev K., To'raeva O. Pedagogika. "O'qituvchi", Toshkent, 2008 y.
9. Ochilov M "Muallim qalb me'mori". O'qituvchi», Toshkent 2003 y